

ΜΑΡΙΑ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΗ

Απόφοιτοι μιλούν για την κα Χατζηνικολή Πολίτη Ελπίδα - απόφοιτος '73 (Μηχανικός).

« Αν και η μνήμη μου δεν με βοηθάει πολύ, εντούτοις μπορώ να πω πως ήταν πολυαξιόλογο άτομο. Λίγο αυστηρή, αλλά πάνω απ' όλα δίκαια.

Παπανδρέου Σύλβια - απόφοιτος '89 (φοιτήτρια Νομικής)

«Ανθρωπος με καλή ψυχή η κα Χατζηνικολή. Θα κρατήσω από αυτήν τις καλύτερες εντυπώσεις, αφ' ενός γιατί με βοήθησε στα καλλιτεχνικά και μου έμαθε να ξεχωρίζω πολλά πράγματα στον τομέα αυτό - αν και δεν είχα ιδιαίτερο ταλέντο - και αφ' ετέρου γιατί προσπαθούσε πάντα να βγάλει τον καλό σου εαυτό, πάντα έβρισκε κάτι θετικό σε κάποιον».

Χριστιάννα Φράγκου (ηθοποιός)

«Με βοήθησε να εκφραστώ καλλιτεχνικά χωρίς να φοβάμαι την αποτυχία επειδή δεν έκρινε ένα έργο μόνο από άποψη τεχνικής».

Το κείμενο αυτό είναι αφιερωμένο σε έναν άνθρωπο που φεύγει από το Σχολείο μας, σε έναν άνθρωπο που μέσα από τη διδασκαλία και τη ζωή του σφράγισε το Κολλέγιο, την κα Μαρία Χατζηνικολή - καθηγήτρια καλλιτεχνικών.

Δεν πρόκειται για ένα ρεπορτάζ δακρύβρεχτο, ούτε όμως και διθυραμβικό. Είναι απλά μια δικαίωση σε εκείνη, στα 30 χρόνια πορείας της σ' αυτό το Σχολείο, στους ανθρώπους - παιδιά και συναδέλφους - που τη γνώρισαν, την αγάπησαν, αλλά και σ' εκείνους που δεν είχαν την ευκαιρία, δικαίωση στα πράγματα που θάψουν με μοχλιά ανεξίτηλη τις μνήμες μας. Σκοπός μας είναι να ανακαλύψουμε παρέα αυτόν τον άνθρωπο, να του ρίξουμε μια «παιδική ματιά». Και τούτο το τελευταίο, όπως το πάρει κανείς.

Το σπίτι, ένα διαμέρισμα στο κέντρο της Αθήνας. Με χαμόγελο εξομολογείται 50 χρόνια ζωής σ' αυτό. Στους τοίχους, σε κάθε γωνιά τους, πίνακες, πίνακες ζωγραφικής. Υπογραφή, Σαραφιανός, πάντα. Και κάτω και πίσω από τα

έπιπλα πίνακες, πίνακες. Η Μαρία, ο πατέρας και οι περισσότεροι αφηρημένοι. Τους έβλεπες και σε μάγευαν, σου έλεγαν «έλα» σ' αγκάλιαζαν και σε έπαιρναν μαζί τους, κι ακόμα πιο πέρα σε πήγαιναν, είχαν δροσιά, υγρότητα, αέρα, φως, αλήθεια, θάθος, πλατωσιά μέσα τους, ήταν ζωντανά πράγματα. Κάποια κομμάτια κεραμεικής αλλού και θιθλία, αμέτρητα. Τα πάντα ανέπνεαν, ζούσαν με τις αναμνήσεις, τα θιώματα. Ενιωθες την ανάσα, τον παλμό, μια ζεστασιά η ατμόσφαιρα, ιερή σχεδόν. Η φράση επιβιβαίωση: «ο άντρας μου είναι μεγάλος καλλιτέχνης... Ακουσες τι είπα; Είπα είναι!».

«Γεννήθηκα στην Αθήνα το 1928. Δεν έχω πολλές αναμνήσεις από τα παιδικά μου χρόνια. Ήταν ευτυχισμένα, με μεγάλη οικογένεια πολύ αγαπημένη. Κι όλοι αυτοί φέρναν κι έναν κόπο μαζί τους. Αυτό το σπίτι είχε τρομερό κόπο πάντοτε. Και τώρα, παρ' όλο που είμαι θεομόναχη, όλο και θα δεις να ξεφυτρώνει από κάπου κάποιος. Έχω δώσει κλειδιά σε παιδιά της σχολής Καλών Τεχνών. Τα παιδικά μου χρόνια ήταν ένα ανέμελο πράγμα. Τα πραγματικά ενδιαφέροντα αρχίζουν από τον πόλεμο. Απο 'κει κι ύστερα θυμάμαι και ξέρω τον εαυτό μου. Αγωνίστηκα με πάθος στην Κατοχή κι ας ήμουν 15 χρονών παιδί. Το θεωρώ τιμητικό. Πιστεύω στην έννοια της πατρίδας, στην έν-

νοια του αγώνα. Συνεχίζω να έχω την ίδια αντίληψη για τη ζωή. Μεγάλωσα σε ένα σπίτι δασκάλων. Ο πατέρας μου, ο παππούς μου, ο άντρας μου, οι πάντες ήταν δάσκαλοι, διάφορων ειδών, αλλά δάσκαλοι. Και εγώ η ίδια. Δεν μπορούσα, μεγαλώνοντας σ' αυτό το χώρο, να ικανοποιηθώ, κάνοντας αποκλειστικά και μόνο τη δική μου δουλειά. Από πολύ μικρή είχα προδιαγράψει το μέλλον μου. Θυμάμαι, ξυπνούσα τις νύχτες και ζωγράφιζα. Δεν υπάρχει μεγαλύτερη ξεκούραση από τη δημιουργία. Ερχονται γονείς και μου παραπονιούνται για το ξενύχτι των παιδιών τους. Το βλέπουν ιατρικά το θέμα. Μεταχειρίζεσαι όλα τα μέσα σου ταυτόχρονα για ένα συγκεκριμένο σκοπό, το μυαλό σου, την καρδιά σου, τα χέρια σου, τις αισθήσεις σου. Αυτό που στερείσαι στην υπόλοιπη ζωή σου, γιατί σε οποιαδήποτε άλλη δουλειά μεταχειρίζεσαι ένα από αυτά, άντε δύο Αυτή είναι η υπόθεση της Τέχνης. Και αλλοτρίωση αυτό σημαίνει, το να είσαι μηχανή, ένα και μόνο γρανάζι».

- Μιλήστε μας για τον άντρα σας, τον κ. Σαραφιανό.

«Δεν μ' αρέσει να μιλάω... Δεν είναι κάτι που το συνηθίζω... Είναι ομοιογενή με απ' όλους, ο μεγαλύτερος δάσκαλος που υπήρχε, πολυ γνωστός στο χώρο του. Δεν υπήρχε άλλος τόσο δάσκαλος, να αισθάνεσαι τόσο πολύ την παρουσία του, να έχει τέ-

τοια ευρύτητα πνεύματος, μπορούσε να πιάσει στον αέρα όλες τις πνευματικές και αισθητικές διακυμάνσεις των μαθητών του. Και επίσης έδινε τρομερό κουράγιο σε όλους. Τα παιδιά ακόμα κι όταν βγαίνανε από τη σχολή (Καλών Τεχνών) πήγαιναν να τον συμβουλευτούν. Ένας άνθρωπος που είναι έτσι σκέψου τι ζωή μπορεί να κάνει με έναν άλλο άνθρωπο που είναι όχι ακριβώς έτσι, αλλά περίπου στο ίδιο κανάλι μ' αυτόν Αυτή ήταν η ζωή μας.

Τα χέρια της εύπλαστα, ικανά, δημιουργικά, ισορροπημένα, χέρια ζωντανά, πάσχιζαν να χωρέσουν κάτι κλειδιά σε μια σχισμή. Λες και μπορείς να χωρέσεις μια ολόκληρη ζωή στις κουβέντες μιας συνέντευξης.

Και συνεχίζει: «Ήταν ένας σύντροφος. Είχαμε κοινά προβλήματα, κοινά ενδιαφέροντα. Δε δουλεύαμε στον ίδιο χώρο. Συνεχίζουμε στο σπίτι τη ζωή που κάναμε έξω από αυτό. Κάναμε δύο παιδιά, το Γιώργο (ιστορικός) και το Δημήτρη (δικηγόρος). Ημασταν καλοί οικογενειάρχες, τα φροντίσαμε. Η υπόλοιπη ζωή γύριζε γύρω από το θέμα της Τέχνης. Το μόνο ελάττωμα του άντρα μου - αν είναι ελάττωμα - είναι ότι πέθανε πολύ γρήγορα, αστραπιαία. Ζήσαμε μαζί 2 δεκαετίες. Δεν υπήρχε περιουσία. Επρεπε να εργαζομαι ακατάπαυστα για να σπουδάσουν τα παιδιά μου. Με βοήθησε ο πατέρας μου να τα μεγα-

λώσω από 'κει κι ύστερα.

» «Κάποτε, θα ήμουν 25-26 χρονών, είχα τελειώσει τη σχολή Καλών Τεχνών και ήταν λίγο πριν φύγω για το εξωτερικό -σπούδασα 12 χρόνια-. Πήγαμε με τον άντρα μου στους Δελφούς να ζωγραφίσουμε. Κάποια στιγμή, όπως μας είδανε με τα καθαλέτα και τις κασετίνες, μας ρωτήσανε: «Παίζετε; Τι παίζετε;» Μου είναι αξεχαστο αυτό το πράγμα. Αυτή ήταν η παιδεία τότε. Οτι και να ζωγράφιζες ήσουν λίγο ο τρελός, ο γελοίος, ο ξέμακρος, σε κοίταζαν μ' εκείνο τον καλοκάγαθο τρόπο κι ακόμα και με λίγο σεβασμό μαζί - όλα ανάμικτα - όπως κοιτάζουν τους τρελούς, που δεν τους κοιτάζαν σαν τρελούς, αλλά σαν θεόπνευστους τρελούς. Ενα τέτοιο πράγμα υπήρχε κι εκεί. Υπήρχαν όλα αυτά τα σχετικά που δεν σου αφήνανε διέξοδο.

Επικοινωνία με τον κόσμο εκείνη την εποχή δεν μπορούσες να έχεις. Και αυτός ακριβώς ήταν ο λόγος που με έκανε να γίνω δάσκαλος. Το ένα δε γίνεται μόνο του, πρέπει και τα δύο. Οχι για τη δική μου τέχνη, για την Τέχνη. Για να δω τον άνθρωπο να καταλαβαίνει. Και δεν είναι μόνο ότι εγώ έδωσα στα παιδιά, και πήρα από τα παιδιά. Και σου δίνουν φοβερά ερεθίσματα, αυτός ο νεανικός παλμός, η άλλη σκέψη, όλα αυτά σε κρατούν ζωντανό. αυτή ήταν και η σκέψη μου όταν ήρθα 33ετών στο Κολλέγιο. Είχα ήδη αντι-μετωπίσει τη ζωή και δεν μου έφτανε να κάνω μια δουλειά και να ζω σε σολόνια, δεχόμενη κόσμο για να μπορώ να λανσάρω κάποια δουλειά. Ούτε καν μου περνούσε από το μυαλό, ούτε καν. Εκείνο που με ενδιέφερε ήταν να δω τριγύρω μου να ανθίζει κάτι».

«30 χρόνια στο Κολλέγιο προσπάθησα να έχω τελείως ξεχωριστές δραστηριότητες. Προσπάθησα να είναι τελείως διαφορετική η δουλειά μου η προσωπική απ' ότι η διδασκαλία μου. Και οι λόγοι είναι δύο. Πρώτον, πολλές φορές ένα πράγμα φέρνει μαζί του ένα άλλο, δηλαδή αν δείξω την προσωπική μου δουλειά

στους μαθητές κάπου υποχρεώνω τους γονείς να αγοράσουν. Και αυτό είναι δέσμευση. Οποιος πάρει κάτι από τη δουλειά μου θέλω να το πάρει γι' αυτόν και όχι γιατί είμαι ο δάσκαλος του παιδιού του. Και δεύτερον, δε θέλω να υπάρχει κάποιος επηρεασμός, ο κάθε άνθρωπος έχει να δώσει δικά του πράγματα. Είχα φροντιστήριο κάποια χρόνια, αλλά όχι σε παιδιά δικά μας. Είναι κοινωνικά αποδεκτό να υπάρχουν επιδράσεις, γιατί αν δεν υπήρχαν τότε δεν θα αισθανόμασταν τη σημασία της κοινωνίας μια ενότητα οι άνθρωποι. Δεν πιστεύω καθόλου σ' αυτό που λένε άτομο ανεξάρτητο το ένα από το άλλο. Ο καλλιτέχνης ποτέ δεν είναι ελεύθερος, είναι μέσα στη ζωή, είναι μέσα στο χώρο του. Αυτή η ελευθερία έχει επιλογές, αλλά άλλο η ελευθερία που έρχεται από την εξουσία. π.χ. εγώ είμαι εξουσία για το παιδί. Το παιδί θα προσπαθήσει να σου μοιάσει. Αυτό είναι το σημείο που θέλω να εμποδίσω, τη φτιαχτή προσπάθεια αντιγραφής. Δε δεχόμουν αντιγραφές ούτε από άλλους ούτε από άλλα πρότυπα. Δεν υπάρχει πρότυπο, θα φτιάξεις πρότυπο. Πολλά είναι τα πρότυπα, απ' όλα πρέπει να πάρεις και από τον εαυτό σου να δώσεις. Δεν έχω την αίσθηση του περιβάλλοντος, έχω την αίσθηση ενός πράγματος που φτιάχνεται».

- Τι είναι τέχνη - ποιός ο σκοπός της; «Αμα θα μου πεις τι είναι άνθρωπος θα σου πω τι είναι τέχνη».

Αυτό μπορεί να έχει διάφορες ερμηνείες. Μπορεί ο ίδιος ο άνθρωπος να είναι τέχνη. Μπορεί όμως να είναι δύσκολο να αποδοθεί ένας ορισμός για την τέχνη, γιατί από τη στιγμή που δεν εξηγείται ο άνθρωπος που είναι και ο δημιουργός, δεν μπορούν να εξηγηθούν και τα δημιουργήματά του (τέχνη).

«Να σου δώσω έναν ορισμό απλό, δικό μου. Δε μ' αρέσει να λέω πράγματα που θα τα βρεις γραμμένα στα βιβλία. Τέχνη είναι η έξοδος του ανθρώπου από τον εαυτό του, η σχέση του με τα πράγματα και η δημιουργία που έχει μέσα από αυτά ενός νέου πράγματος, μη υπαρ-

Η Μεγάλη Κυρία του Κολλεγίου

κτού μέχρι τότε».
- Είναι θεμιτή η απλούστευση, η απλοϊκότητα για την κατανόηση από τη μάζα;

«Οχι ηθελημένες παραχωρήσεις. Αυτό το βλέπω λίγο στις αγιογραφίες. Εκεί υπάρχει ένα τυπικό που σε δεσμεύει. Βγαίνει τελικά μια δουλειά που δεν την προσέχει κανείς σχεδόν. Ο κόσμος πρέπει να καλλιεργηθεί ανάλογα. Σκοπός είναι να σε θάλω να προβληματιστείς, να δουλέψεις, να περάσεις από τα ίδια καυτάλια, θα κάνεις κάτι και θα προωθηθείς απ' αυτό. Παλιότερα μια γυναίκα θα καθότανε να πλέξει, να κεντήσει, ακόμα και να ζωγραφίσει το σπίτι της, ο παππούς να σκαλίζει μια καρέκλα, τώρα ποιος θα σκαλίζει μια καρέκλα; Ποιος θα προβληματιστεί με το υλικό, μαζιζι παρέα με το υλικό; Εκεί είναι το ξεκίνημα της Τέχνης. Η σχέση σου με το ίδιο το φαινόμενο της ζωής, με τα γύρω σου πράγματα. Είναι το να πιάσεις αυτό, να ξεχάσεις ότι είναι τραπέζι, να το δεις σαν ξύλο και ν' αρχίσεις να ονειρεύεσαι μαζί του, να σκεφτείς τι μπορούσες να είχες κάνει μ' αυτό. Η σύμπραξη σου με τα πράγματα. Η τέχνη δε μπορεί αν σ' αφήσει στο ίδιο σημείο, πρέπει να ψάξεις παρακάτω».

«Αμφιβάλλω αν ο καλλιτέχνης έχει την αίσθηση του δωματίου. Δεν έχει τοίχους. Αν δε δέχεται επιδράσεις θα περνάει μόνος του μέσα από τους τοίχους, δεν φυραίνει, δεν πεθαίνει για τον πολύ απλό λόγο

ότι έχει ήδη ζήσει. Από την ώρα που έχει ζήσει, μέσα σου υπάρχει ένας τεράστιος κόσμος. Ακόμα κι ο άρρωστος άνθρωπος εξελίσσεται πνευματικά και ψυχικά, από την ώρα που θα γίνει στάση θα τα τινάξει και τελειώσει.

Ο Γουρναρόπουλος έκανε, ούτε ξέρω για πόσα χρόνια, την ίδια δουλειά. Εξακολουθούσε αυτή η δουλειά να έχει την ίδια δροσιά μέχρι το τέλος της ζωής του. Πίστευε τόσο σ' αυτό που έκανε, ζούσε τόσο πολύ μέσα σ' αυτόν τον κόσμο που δεν υπάρχει λόγος να το δω σαν στάση. Εθλέπες ένα έργο του Γουρναρόπουλου μπροστά σου εδών, το κοίταζες, σε αρμένιζε, σε πήγαινε και σε έφερνε.

Μετά από πολύ καιρό πήγαινες κάπου αλλού, έβλεπες άλλο έργο του Γουρναρόπουλου, ξαναζοιτάζες σαν χαζός, σαν αποχαζομένος. Πας και ξαναπάς σ' ένα Μουσείο, βλέπεις εκατό φορές ένα έργο, ακόμα κι εκεί, κάτι σου δίνει. **Βάζουμε πολλά στεγανά έμεις οι άνθρωποι κι ένα από αυτά είναι τούτο: το ότι θεωρούμε ότι κάτι πεθαίνει, κάτι κλείνει, αν δε φύγει από τη θέρση του, αν δεν προχωρήσει. Οχι, Κάτι κλείνει και κάτι πεθαίνει αν εσύ ο ίδιος έχεις πάγει να αγαπάς αυτό που φτιάχνεις.** Και τότε δεν θα μπορείς να δώσεις τίποτα στον άλλο. Πάρα πολλές φορές έχω δει τέτοιες μαγειρικές ακόμα και μέσα στα Μουσεία - γιατί βέβαια τα Μουσεία πέρα από το ότι περιέχουν Τέχνη,

περιέχουν Ιστορία - και η Ιστορία έχει μέσα της πάρα πολλές φάσεις. Και πράγματι προχωράς μέσα σε Μουσεία (του εξωτερικού μιλάω) και βλέπεις έργα που είναι σαφώς κατώτερα. Δεν έχουν προσθέσει τίποτα πέραν ενός προηγούμενου. Και όχι μόνο δεν έχουν προσθέσει, βλέπεις ότι έχουν γίνει με μια κουραση, με μια μαγειρική. Δε σου προσφέρουν κάτι».

Τώρα βλέπω πως είμαι πολύ λίγη για να συνεχίσω, αυτό που έλεγα, έργο μου. Αυτή τη στιγμή το 60% των παιδιών δεν καταλαβαίνουν δεν αισθάνονται τίποτα. Δεν είναι ικανά να ατιληφθούν στοιχειώδεις έννοιες. Δεν ξέρω πόσα Μαθηματικά μπορούν να καταλάβουν και πώς να τα καταλάβουν, αλλά έννοιες ζωής δεν έχουν. Γι' αυτά ο αέρας είναι κομμένος, όπως θα μπορούσε να είναι κομμένη

μία πολυκατοικία. Το νερό έχει πάψει να είναι νερό, δεν έχει δυνατότητα κίνησης. Ενας άνθρωπος είναι λίγος γι' αυτό, όταν βλέπει τα παιδιά μισή ώρα και 10 λεπτά. Όλη την άλλη ώρα αναπτύσσονται έτσι. Είναι πολύ σκληρό. Είναι πιθανό να αλλάξει η ζωή η ίδια και εγώ να μη μπορώ να την αντιληφθώ πια. Αλλά πιστεύω πως δεν είναι αυτό. Πιστεύω πως κουρδίζουμε έτσι τους ανθρώπους να χάνουν τα κυριότερα της ζωής, χάνουν την ευαισθησία του, χάνουν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν, χάνουν τη πραγματική αντίληψη των πραγμάτων. Αυτό νιώθω. Δε φτάνει τα παιδιά. Αν ήταν να μείνω με τα παλιά παιδιά και χωρίς άλλον πάνω από το κεφάλι μου, θα έμενα στο σχολείο. Με τον τρόπο που έμεινα μέχρι τώρα, όχι. Και για να λέμε την αλήθεια, δεν αντέχω κι άλλο. Δεν αντέχω πια...

Αν ήταν να βάψω τη ζωή μου στο Κολλέγιο με χρώματα, αυτά θα ήταν εναλασσόμενα βίαια χρώματα, γιατί ποτέ δε σταμάτησε να έχω ένταση εκεί μέσα. Μόνο αυτό μπορώ να πω.

- Ποιό είναι το έργο σας εκτός Κολλεγίου;

«Ζωγραφίζω και κάνω γλυπτική, αλλά κυρίως ασχολούμαι με την κεραμική. Είναι εκείνο που με καλύπτει. Η κεραμική είναι και λίγο επιστήμη. Το κατόρθωμα είναι κάτι που με ενδιαφέρει πολύ και αυτός ο χώρος σου δίνει αυτή τη δυνατότητα. Κάνω ζωγραφική, δεν κάνω πίνακες. Είναι σαν προσχέδιο για μένα. Θα

μπορούσα να κάνω πίνακες, δε με ενδιαφέρει. Το ίδιο και στο πηλό. Κάποια στιγμή θα το δω με τα φρασμένο σε κεραμική και μόλις το πιάσω στην κεραμική αρχίζει το πραγματικό ενδιαφέρον, το πραγματικό ερέθισμα, που για την προσωπική μου δουλειά είναι τοποθετημένο μεταξύνου και ψυχής».

- Ποιά είναι τα πράγματα που σας αρέσουν στην Τέχνη και στη ζωή;

«Μου αρέσουν τα πάντα. Τα κυκλαδίτικα, η αρχή της κλασικής περιόδου, 7ος αι. π.χ., με συγκινεί η Αίγυπτος, η αρχή της Αναγέννησης, τα γιανωνέζικα οι αφρικάνικες μάσκες, η τέχνη των Σουμεριών, των Νετρούσκων.

Από το '80 κι ύστερα κάπου τα πράγματα δε με καλύπτουν απόλυτα. Αν θέλω να τα δω μεμονωμένα τα πράγματα, ένας από τους ζωγράφους που μ' αρέσει εξαιρετικά είναι ο Μαγκρίτ, αυτός μου καλύπτει πολλά πράγματα μέσα μου. Πράγματα συμβολικά και πράγματα αντιμενικά. Δηλαδή το όνειρο και την πραγματικότητα μαζί και το μύθο ακόμα - αυτόν που έχει αυτόν όμως - είναι ένας μύθος που ταιριάζει πολύ περισσότερο μ' ένα κόμικς (από εικόνα σε εικόνα). Γλεντάω τον Σαγκά, σηκώνω τα χέρια ψηλά στον Πικάσο, μ' αρέσει πολύ ο Μοντιλιάνο, ο Καντίνσκυ. Ο Ρέμπραντ, ο Θεοτοκόπουλος δε συζητιέται, από γλύπτες, ο Κάλντερ, ένας Αμερικάνος καλλιτέχνης του οποίου τα έργα είναι σκοινάκια και πραγματάκια που κρέμονται σαν κινητοί πο-

λυέλαιοι. Χαζεύω μ' αυτόν. Και πολλοί άλλοι, ο Μουρ, ο Μαρίνι, ένα σωρό.

Όσο για τη ζωή, δεν υπάρχει άλλη ζωή για μένα. Εκτός από τα παιδιά μου εκείνο που μ' αρέσει πάρα πολύ είναι τα ταξίδια. Και όχι σε τίποτα μακρινά, ατέλειωτα μέρη. Στις δικές μας παραλίες μ' αρέσει να γυρίζω και να ψάχνω, να ψάχνω τι κάνει η φύση. Και οτιδήποτε βρω, ξεθάψω έχει μεγάλη αξία για μένα. Λατρεύω τον τόπο μου. Μ' αρέσει όσο τίποτα άλλο. Οι βράχοι μας, η θάλασσά μας. Είμαι προσκολλημένη στην Ελλάδα. Ξαφνικά είμαστε Ευρωπαίοι. Είμαι Ελληνίδα και θα μείνω μέχρι τέλους. Δε μπορεί να είμαι Ευρωπαία όταν αμφισβητούνται πράγματα στον τόπο μου, η Ελληνικότητα της Μακεδονίας.

Ακόμα, μ' αρέσει πολύ το διάβασμα. Οιντούλάπες του σπιτιού έχουν μεταβληθεί σε βιβλιοθήκες. Έχω ενδιαφέρον για τις φωτογραφίες, μανία. το σινεμά, το θέατρο, η μουσική μ' αρέσουν. Οποτε βρίσκομαι μόνη μου υπάρχει και μουσική. Αναγαλιάζω όταν βλέπω το φως της ημέρας, αλλά και κάθε βραδυ όταν βλέπω το φως του ανθρώπου - το νυχτερινό φως. Κοιμάμαι με φως, επειδή δε δέχομαι το σκοτάδι - όχι ότι δεν μπορώ να είμαι στα σκοτεινά - και επειδή διαβάζω. Έχω ελάχιστο ύπνο, δεν έχω απνίες. Στο κρεβάτι μου υπάρχουν βιβλία ανοιχτά, ξυπνάω και διαβάζω και με ξαναπαίρνει ο ύπνος.

Δε μπορώ να σκεφτώ τη ζωή χωρίς φως, χωρίς μάτια. Δε με ενδιαφέρει να κουφαθώ, να μη μπορώ να μιλήσω. Δε μπορώ να μη βλέπω».

«Στη λέξη «παιδιά» δεν μπορώ να απαντήσω, είναι γεμάτος ο κόσμος. Η λέξη έπιασε όλο μου το κεφάλι...»

Υπάρχουν πράγματα που δεν εκφράζονται ούτε με τις λέξεις, ούτε με τα χρώματα, ούτε με τις αγκαλιές. Κι ένα «ευχαριστώ» όσο απλό κι αν ακούγεται - από όλους εμάς που είχαμε τη δυνατότητα να δώσουμε και να πάρουμε σε τούτη τη συνεργασία - μπορεί να καλύπτει πολλά αν έχει μέσα του τόση ουσία, τόση αγάπη και τόση..λήθεια.

